

KAJ RETORIKA SPLOH JE IN ZAKAJ JO (TUDI V ŠOLI) DANES ŠE POTREBUJEMO?¹

Igor Ž. Žagar

*Pedagoški inštitut, Ljubljana in
Fakulteta za humanistične študije
Univerza na Primorskem*

Hvala za prijazno predstavitev in čestitke dr. Čokove in dr. Žekša. Po takšni predstavitvi je kar težko govoriti, saj sem očitno pred zelo težko nalogo; dr. Čokova je na začetku namreč omenila, da ste se verjetno v takšnem številu odzvali zato, da boste videli, kaj pomeni inavguracijsko predavanje. In prav to je tista zelo težka naloga zame. Ponuja pa zanimivo in kar pravo iztočnico za to, o čemer mislim govoriti. In to je, kot ste sami prav gotovo opazili, retorika, njen pomen in njena, recimo temu, današnja uporabnost. Ko me je tedanji dekan Fakultete za humanistične študije dr. Gosar takrat še povsem neformalno obvestil o datumu in uri tega predavanja, mi je na srce položil tri stvari, namreč, kako naj bi, če bi se le dalo, predavanje izgledalo: naj bi ne bilo predolgo, naj bi ne bilo preveč strokovno, ker pač ne govorim publiki strokovnjakov, in naj bi bilo zabavno, če je le mogoče. Vse to izpeljati in izvesti, ni prav lahko, nasprotno. Če se pri tem, seveda, zavedamo, da ima retorika kot disciplina nekatere svoje zelo stroge zahteve, kako naj bi govor oz. predavanje izgledalo. Namreč, da imamo na začetku govora nekaj, čemur rečemo *captatio benevolentiae*, kjer pritegnemo pozornost poslušalcev, povemo, o čem bomo govorili (*propositio*) in kako bomo govorili (*narratio*), da v nadaljevanju, kot *narratio*, podamo dejstva (oz. »dejstva«) o stvari, o kateri bo govora, da potem v točki, ki ji latinsko pravimo *confirmatio*, podamo svoje argumente in v *refutatio* zavrnamo morebitne argumente nasprotnikov, da se po tem dolgem delu prepustimo *digressio*, ki naj bi služila bodisi relaksaciji občinstva bodisi temu, da govornik zablesti kot govornik. In da temu sledi še *peroratio* oz. epilog, kjer (še enkrat) povemo, kaj smo povedali, zakaj smo to povedali in kaj smo s tem želeli povedati – po vsem tem stvar, ki že v izhodišču ni bila lah-

ka (nastopno predavanje), postane že kar malce zagatna. In če potem kot govorec oz. govornik v zadnjem trenutku izvemo še, da imamo na voljo pravzaprav le dobrih trideset minut, postane stvar že skoraj nemogoča. Kar dvojno nemogoča pa postane, če vemo – ali pa si vsaj predstavljamo oz. domnevamo – kaj naj bi bil smisel in namen nastopnega predavanja, namreč pokazati suvereno obvladovanje svojega področja oz. področja habilitacije. Dvojno nemogoča postane ta naloga še zlasti za predstavnike nekaterih naravoslovnih, zelo teoretsko naravoslovnih področij, namreč sam si zelo težko predstavljam, kako naj bi, recimo, teoretski fizik, nekdo, ki se na primer ukvarja s kvantno mehaniko, govoril v svojem nastopnem predavanju, ki naj bi seveda izkazovalo njegovo moč in znanje na tem področju, hkrati pa naj bi to področje predstavil hitro, poljudno in še zabavno. Domnevam, da bi bil tudi dr. Žekš s svojim področjem v podobni zagati. Če temu dodamo še zahteve retorike, ki se jih danes kaj preveč ne upošteva več, da naj bi bil namreč govor oz. nastop zgrajen v skladu z nekaterimi pravili, postane stvar za predstavnika kakega zelo teoretskega področja pravzaprav težko drobljiv oreh. Mogoče tudi za retoriko. Namreč, zelo lahko in v naši sredini, vsaj v Sloveniji, je to več kot običajno, je o retoriki govoriti na zabaven način, kratko in pravzaprav ne vsebinsko. Če pa začnemo o retoriki govoriti na retoričen način, skratka na način, ki sem ga skiciral na začetku, pa se stvari rahlo, če uporabim evfemizem, zapletejo. Dodaten problem je seveda sama razdelitev govorov, kot jih pozna retorika. Verjetno veste, ali pa mogoče tudi ne, da retorika pozna tri zvrsti govorov: sodne, svetovalne in zahvalne. Sodni govori, tu vam že samo ime pove, za kaj gre. Sodni govori se nanašajo na dogodke, ki so se zgodili v preteklosti in ki so se zgodili na način, ki ni v skladu z obstoječimi zakoni, torej ponavadi potekajo pred sodiščem. Potem je tu svetovalna zvrst, ki se ji včasih reče tudi politično govorništvo in govori o stvareh, ki naj bi se šele zgodile. In na koncu še hvalna zvrst, ki lahko hvali in opeva dogodke, predvsem pa hvali in opeva ljudi. In zdaj: kam bi lahko uvrstili tole predavanje? Prav gotovo težko v sodno zvrst, saj ne govorimo o nečem, kar se je že zgodilo, ampak se pravzaprav šele dogaja pred vašimi očmi in ušesi. Težko bi tudi rekli, da gre za svetovalni govor, saj vam ne nazadnje ne svetujem ničesar, ne napeljujem vas na nikakršno odločitev, ta odločitev, če zadeva mojo profesuro, je bila že sprejeta, torej ostane samo hvalna zvrst, kar pa mogoče ni toliko zagatno, kot je neprijetno. Nastopno predavanje kot samohvala nekako ne zveni preveč higienično in trezno. Dodatna neprijetnost pri tej hvali ali samohvali – sam se bom trudil, da to ne bo samohvala, ampak bolj hvala področja, s katerim se ukvarjam – pa

je v tem, da je hvalna zvrst retorike nastala na nekem precej nenavadnem področju. Grki so hvalili predvsem svoje mrtve, vsaj na začetku. Potem ko sta rojeni že obe zvrsti, tako sodna kot svetovalna, se rodi še hvalna, in sicer na način nagrobnega govora. In res ne bi želel, da bi tole nastopno predavanje zvenelo kot bodisi pogreb za retoriko bodisi zame osebno.

Vendar pa situacija ni samo nemogoča, ampak nekako tudi paradoksalna. Namreč, retorika ni nikoli sama sebi namen. Je *nujna* pomožna veda za *vse* druge vede, ki jim lahko učinkovito pomaga pri organizaciji njihove vednosti, materiala, kakor tudi pri prezentaciji tega materiala – le da se večina ved tega danes ne zaveda več ... In seveda nekomu, ki se ukvarja z retoriko, je, če ne drugega, malce neobičajno, da o retoriki govori retorično. Razen, kadar gre za povsem didaktična navodila, kaj in kako početi z retoriko. Ta didaktična navodila jaz ponavadi naslavljam na študente, ne na senatorje in profesorje Seveda, po drugi strani pa si je težko predstavljati, da bi fizik o svojem področju, na primer o kvantni fiziki govoril drugače kot na način in s pojmi kvantne fizike. Ta paradoksalnost pa seveda pozna tudi paradoksalni odgovor: namreč, v naravi retorike, vsaj v zgodovinski definiciji retorike je, da se lahko loti prav vsega. Na tem mestu bi vseeno poudaril, da je to zgodovinska definicija, nastala nekako pred dva tisoč petsto leti. In zakaj to poudarjam? Zato ker takrat, pred dva tisoč petsto leti, še nismo imeli vseh teh številnih znanosti, ki jih imamo danes. In se je retorika res lahko lotevala vsega. Če bi se danes retorika lotevala prav vsega, bi to zvenelo vsaj neskromno, če že ne neumestno. Vseeno pa je področje retorike tisto, čemur pravimo področje vsakdanjega življenja: mišljenje, sklepanje, argumentiranje, govorjenje in predvsem prepričevanje v vsakdanjem življenju. In pogoj za to, da se retorika lahko ukvarja z vsem tem, je, da vemo, kaj retorika sploh je. To pa je, vsaj v Sloveniji, precejšen problem: velikanski in skorajda nepremostljiv. Poglejmo si za začetek nekaj definicij, ki jih najdemo v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*, te so zelo povedne za način, kako večina, vsaj v Sloveniji, retoriko pojmuje. Prva definicija pravi, da je retorika »spretnost, znanje govorjenja, zlasti v javnosti, govorništvo«, in kot zglede navaja: »prevzela jih je njegova bleščeča retorika«, »vaditi se v retoriki«, »študirati retoriko«. Precej nevtravno. Zdaj si pa pogledajte tole definicijo: »knjižno lepo, izbrano, a navadno vsebinsko prazno govorjenje, izražanje; leporečje«. Z zgledi: »Za njegove spise sta značilni gostobesednost in retorika«. »Govornik je zašel v patos in retoriko«. In potem še zadnja: »govorjenje, izražanje nasploh, taka retorika je bolj primerna za pravnike kot za pisatelje«.

No, in zdaj, kakšna je situacija na Slovenskem, ki sem jo že nekajkrat omenil? Pravzaprav natanko ustrezna definicijam v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*. Retorika je, pa ne vem zakaj, tisto področje, za katerega vsakdo misli, da o njem vse ve in se lahko o njem ne samo svobodno in brez zadržkov izraža, ampak jo tudi poučuje. Če boste na primer šli na slovenski splet in vtipkali geslo retorika, boste našli nepregledno »mnooo-žico« šol retorike, ki vam v 20 urah ponujajo, citiram, poglobljena znanja iz logike, argumentacije in retorike. V 20 urah! Značilno je tudi, kdo retoriko na Slovenskem uči. To so v glavnem igralci, dramaturgi in režiserji, našli boste tudi kakšnega »faliranega« sociologa in filozofa, kar seveda pomeni, da zato, ker je »faliran« sociolog in filozof, ne more učiti sociologije in filozofije, lahko pa uči retoriko ... Prikladna zadeva, tale retorika? In kaj ti ljudje učijo? Kaj se na Slovenskem razume pod šolo retorike? Kaj se poučuje v šoli retorike? Poučuje se dih, intonacijo, poudarjanje, kako kontrolirati svoj glas glede jakosti, višine, tempa, ritma, kako kontrolirati govorico telesa, kako se znebiti treme in se sprostiti.

Vendar pa retorika *ni* veščina/spretnost lepega in pravilnega govorenja, veda, ki nas uči, kako moramo obvladovati svoj glas (jakost, tempo, ritem, dikcijo/izgovorjavo, naglaševanje ...) in stas. Da bi te veščine – *kako* moramo govoriti – sploh lahko uporabili, moramo najprej imeti *kaj* povedati. Če namreč nimamo česa povedati, nam tudi obvladovanje spretnosti, *kako* naj kaj povemo, nič ne koristi. In retorika nas uči prav to, *kje in kako* najti snov za svoj govor, kako ga *organizirati* in kako ga spraviti v primerno *besedno* obliko. To so teme, ki so se jim posvečali teoretiki in tradicionalne šole retorike, *udejanjenje* (tisto, na kar so usmerjene slovenske samooklicane »šole retorike«) pa so večinoma prepuščali improvizaciji. Da bo zmeda popolnejša, lahko v letošnjem katalogu SSS, ki je namenjen doizobraževanju učiteljev osnovnih in srednjih šol, izdaja pa ga MŠZŠ, najdete tudi ponudbo, v kateri bodo bodoče učitelje retorike v novi devetletki o retoriki poučevali strokovnjakinja za mladinsko književnost, doktor tehničnih ved in docentka za didaktiko pouka slovenskega jezika. Skratka, o retoriki je mogoče govoriti tudi z akademske ravni – ne da bi o njej sploh kaj vedeli ... Zato mi dovolite, da tole nastopno predavanje posvetim rehabilitaciji retorike kot akademske discipline. Kajti, le kakšen smisel ima imeti rednega profesorja za področje retorike in argumentacije, če se z retoriko lahko ukvarja vsak »pikzigmar«?

In kot se v tem primeru spodobi, bomo začeli pri Homerji, kot pravi pesnik.

V Homerjevih časih (8. stol. pr. n. št.) je veljalo, da je občutiti (zaznati) tudi že vedeti, da sta misel in beseda eno, da je delovanje nasprotje mišljenja in govorjenja, kar posledično pomeni, da dejanj ni mogoče popraviti ali omiliti z besedami. In če kaka izjava zgreši svojo tarčo in svoj namen, to ni zato, ker bi ne dosegla razumevanja naslovnika (občinstva), temveč zato, ker je zgrešila resnico.

Povedano še z drugimi besedami to pomeni, da ko je beseda enkrat izrečena, je za govorca tudi že izgubljena. V tistih časih se namreč nihče ni ukvarjal z načini in možnostmi *različnih* ubeseditvev glede na različno vrsto javnosti. Ena in ista ubeseditvev je bila primerna za vse. To so časi govornišva, ne pa še tudi retorike, in prav zato med govorništvom in retoriko ne moremo postavljati enačaja (kot se na Slovenskem tako rado dogaja).

Pojav retorike vse to radikalno spremeni. Zakaj? Zato ker je retorika *veščina spretnega prepričevanja*, to spretnost pri prepričevanju pa doseže z *zavestno manipulacijo* svojega medija s ciljem, da bi pri konkretnem občinstvu ki jo naslavlja, dosegla kar najprimernejši in najugodnejši sprejem svojega sporočila.

In v čem je razlika glede na homersko dobo? Prav v poudarku na manipulaciji, različnem občunstvu in temu primerni oblikovanosti sporočila. Veliko manj pa na *resnici*.

In prav zato Platon retoriko povsem odklanja (saj ga zanima le iskanje resnice), Aristotel pa jo naredi za nujen del svojega filozofskega sistema, saj spozna, da *nujnost in univerzalnost* znanosti z vsakdanjim življenjem nimata kaj dosti opraviti. Modalnosti, ki obvladujeta vsakdanjik, sta *možnost in verjetnost*, o teh pa je mogoče le prepričevati, ne dokazovati.

O tem, da retorika ni nikakršno sajenje verbalnih rožic, ampak nekaj povsem drugega, nas bodo prepričale tudi okoliščine rojstva retorike. Povod za pojavitev retorike ni nikakršna želja po izboljševanju klasičnega grškega jezika, ampak ima povsem politično-ekonomske vzroke: pravedanje o zemljiški lastnini. Okrog leta 485 pr. n. št. sta namreč v Sirakuzah na Siciliji vladala tirana Gelon in Hieron (ta letnica ni povsem natančna), obstaja več različic, ampak če primerjamo, kdaj sta delovala Platon in Aristotel, potem postane zelo verjetno, da se je to zgodilo nekje na začetku petega stoletja pred našim štetjem). Za kaj je šlo? Ta dva tirana sta, tako pravijo zgodovinski viri, razlastila domače prebivalstvo in zemljo podarila najemnim vojakom. Ko sta izgubila oblast, je bilo treba zemljo spet vrniti prvotnim lastnikom. Ampak o lastništvu ni bilo nikakršnih zapiskov! Kaj zdaj, kako ravnati, kako rešiti problem? Tako, da so ustanovili posebne ljudske porote, pred katerimi so nastopili pretendenti na lastništvo zemlje,

ki jim je bila odvzeta, in jih skušali *prepričati*, da je ta in ta kos zemlje njihov. Tisti, ki so bili *prepričljivi*, so svojo zemljo dobili nazaj, tisti, ki to niso bili, pa so ostali praznih rok.

To novo spoznanje, da je beseda lahko močno in učinkovito orodje in orožje, je pripeljalo do nastanka nove vede oz. veščine, retorike. Izraz se sicer prvič pojavi pri Platonu, s poučevanjem retorike (za precejšnje vsote) pa so se ukvarjali predvsem *sofisti*, potujoči veščaki, ki so večino spreminjanja družbene realnosti s spretnim obračanjem besed prodajali za velike denarje. Namen tega predavanja ni oris zgodovine retorike in njenih protagonistov, zato naj na tem mestu omenim le enega od sofistov, ki pa je odločilno zaznamoval zgodovino retorike: Protagoro. In s čim je tako temeljno opredelil retoriko? S svojima stališčema, da je človek mera vseh stvari in da mora dober retorik znati vsako stvar zagovarjati z obeh strani, tudi s tiste, s katero se sam ne strinja. Kaj ti stališči pravzaprav pomenita? Prvo, da resnica dejansko ne šteje dosti, da je uporabna le, kolikor je komu koristna. Drugo stališče pa je le radikalizacija prvega: če mora namreč retorik znati vsako stvar učinkovito in prepričljivo zagovarjati z obeh strani, pro et contra, potem to lahko pomeni le, da resnica v retoriki nima prav velike vrednosti ...

Tukajle sem vam pripravil nekaj ilustrativnih primerov, ki vam bodo zelo domači. Namreč štirje argumentativni nizi, ki jih boste videli čez nekaj trenutkov, se ponavadi pojavljajo – letos se niso, ker so novinarji stavkali – ob vseh volitvah. Tukaj jih bom samo omenil, podrobneje jih bom analiziral kasneje. Takole gredo:

- Vreme je bilo lepo (argument), zato je bila udeležba na volitvah slaba (sklep).
- Vreme je bilo slabo (argument), zato je bila udeležba na volitvah slaba (sklep).

Ali pa:

- Vreme je bilo lepo (argument), zato je bila udeležba na volitvah dobra (sklep).
- Vreme je bilo slabo (argument), zato je bila udeležba na volitvah dobra (sklep).

Vse te štiri stavke ste tako ali drugače – pri letošnjih volitvah ne, pri prejšnjih pa – že imeli priložnost slišati. In kot verjetno opazite, so si nekako, če bi bilo tisto, kar nam je pomembno, resnica in samo resnica, v hudem nasprotju. Vendar pa pokrivajo celoten spekter možnosti. Da se jih lahko

ustrezno lotimo in izvemo kaj več o retoriki, moramo vedeti, da retorika pozna pet strogih kanonov, ki so tukajle predstavljeni analitično, takole:

- 1) *inventio* (*heuresis*) – argumente najti,
- 2) *dispositio* (*taxis*) – argumente razporediti,
- 3) *elocutio* (*lexis*) – argumente ubesediti,
- 4) *memoria* (*mneme*) – argumente (govor) si zapomniti,
- 5) *actio* (*hypokrisis*) – govor udejanjiti/zaigrati

Analitično v tem primeru pomeni, da so med seboj ločeni zaradi predstavitve, zato da jih lažje predstavimo. V resnici pa jih je drug od drugega težko ločiti. To še zlasti velja za *inventio*, kar pomeni najti argumente, *dispositio*, ki govori o tem, kako argumente razvrstimo, in *elocutio*, ki nam pove, kako argumente ubesedimo (ti prvi trije kanoni so med seboj ozko povezani in jih lahko ločimo le zaradi načina prezentacije, torej zaradi didaktičnih razlogov). Potem imamo še zadnja dva kanona, s katerima se teoretiki retorike niso pretirano ukvarjali, to je *memoria* ali kako si argumentne zapomniti, in pa zadnja *actio*, kako govor udejanjiti. Opozoril vas bi na grški izraz za akcijo – *hypokrisis*. Vsi veste, kaj hipokrizija pomeni. In že to vam pove, da je v retoriki vedno nekaj pretvarjanja. Cicero je o tem zadnjem, petem kanonu, dejal, da mora uspešen govornik govor *zaigrati* kot igralec na odru. Tudi tega danes pravzaprav ne vidimo več.

No, najpomembnejši del retorike je brez dvoma *inventio* – kje argumente najdemo. Sestavljen je iz treh temeljnih točk. Vse te tri točke so lahko učljive, če se je kdo tega seveda pripravljen lotiti. Namreč, najprej moramo ugotoviti, kakšen je *status* ali grško *stasis* stvari, kakšno je stanje, v katerem se nahajamo. Zakaj smo tu, zakaj moramo govoriti, zakaj smo se tu sploh znašli? Ko to enkrat ugotovimo, sledi retorična analiza tega konkretnega trenutka: ugotoviti moramo: 1. kakšen je ta trenutek, 2. kakšen je kontekst (v katerem bomo govorili) in 3. kakšni publiki bomo govorili. To je pravzaprav pri retoriki najpomembnejše, znati presoditi, kakšni publiki bomo govorili. In pa nekaj, čemur pravimo *decorum*. Pod *decorum* spada množica bolj ali manj stilističnih značilnosti, v glavnem pa klasična retorika pozna štiri stilistične značilnosti, ki jih mora dober govor oz. dober retorični nastop izpolnjevati: 1. govor mora biti jezikovno pravilen, torej brez napak; 2. biti mora jasen – to pomeni logično jasen, ne smemo si prihajati v nasprotja; 3. biti mora nazoren – govorec mora o stvari govoriti tako, da poslušalcu zaživi pred očmi; in 4. biti mora primeren okrašen – kar pa ne pomeni, da mora biti ovešen z množico retoričnih figur. Latinski izraz, ki tukaj nastopa, je – *ornare*. Ampak *ornare* v tistih

časih ni pomenilo okrasiti z okraski (četudi verbalnimi), ampak je *ornare* pomenilo (nekoga) preprosto oskrbeti s primernim orodjem. Ali z drugimi besedami: govor mora biti postavljen v primerno besedišče, ki ustreza konkretnemu trenutku, času, predvsem pa naslovniku.

In potem, ko smo ugotovili, v kakšnem trenutku se nahajamo, kaj moramo storiti? Tu nastopi mreža vprašanj in topik. Tukajle so:

- 1) Kaj (se je zgodilo)?
- 2) Kdo (je to storil)?
- 3) Kje (je to storil)?
- 4) Kdaj (je to storil)?
- 5) Kako (je to storil)?
- 6) Zakaj (je to storil)?

Splošne topike

- *Definicija*
Rod/vrsta
- *Razdelitev*
Celota/deli
- *Primerjava*
Podobnost/razlika
- *Odnos*
Vzrok/učinek
Antecedens/konsekvens
Kontrarnosti
Kontradikcije
- *Okoliščine*
Mogoče/nemogoče
Preteklo/prihodnje
- *Pričevanje*
Avtoritete (izvedenci)
Priče
Prisege
Maksime/rekla
Govorice
Dokumenti
Zakoni
Precedensi

Posebne topike

- *Sodna (pravne)*
pravično (prav)
nepravično (narobe)
- *Svetovalna*
dobro
nevredno
ugodno
neugodno
- *Hvalna (ceremonialna)*
krepost (plemenito)
slabost (nizkotno)

Zakaj to poudarjam? Zato, ker sta ta dva elementa – mreža vprašanj in pa mreža topik – najpomembnejša za razumevanje in obvladovanje paradoksalne trditve klasične retorike, da retorika argumentov ne iznajdeva, ampak jih najdeva. Vsakdo lahko o vsaki stvari govori le, če upošteva ti dve stvari. Najprej mrežo vprašanj. Ko je ugotovil, kje je, zakaj, čemu naj bi govoril, si mora postaviti tehle šest vprašanj: kaj (se je zgodilo), kdo (je to storil), kje, kdaj, kako in zakaj. Obstajalo je še sedmo vprašanje, ki pa je bilo strogo vezano na sodno situacijo, namreč, s čigavo pomočjo je nekdo nekaj storil. In če dobro premislite, boste verjetno hitro ugotovili, da če si v vsaki situaciji in pri vsaki stvari zastavite teh šest vprašanj in si skušate nanje odgovoriti, ste že dobili neko osnovo. Morda zelo tanko, vsekakor pa osnovo za nadaljnje razmišljanje in za nadaljnjo konstrukcijo govora, ki ga v nadaljevanju nadgradite s splošnimi topikami.

Toda, kaj sploh so topike? To je verjetno eno od najtežjih mest v retoriki, predvsem pa, govorim iz lastne izkušnje, je topike, topose oz. skupna mesta silno težko razložiti študentom. Zakaj? Zato, ker so to *prazna mesta*. Mesta in delitve (dihotomije), s katerimi si pomagata pri ustvarjanju govora (glej zgornjo razpredelnico). In zakaj pravimo, da gre za prazna mesta? Zato, ker svojo temo – potem ko ste enkrat ugotovili, kje ste, zakaj in o čem vam je govoriti – preprosto »potegneta« skozi ta prazna mesta. To so po eni strani definicija, kjer govorimo o rodu in vrsti, razdelitev, kakšna je stvar, o kateri govorimo, glede na celoto in del, v čem si je (s čim) podobna in v čem različna, kakšni so (njeni) vzroki in učinki, kontrarnosti, kontradikcije, okoliščine, je sploh mogoča ali morda nemogoča ...

Zelo pomembna topika so pričevanja: avtoritete, priče, prisege, maksime, rekla, govorice, dokumenti, zakoni in precedensi. Zakaj poudarjam prav te? Zato, ker smo s tem že na področju aristotelovskih argumentov, ki jih lahko uporabljamo pri tvorjenju govora. To bi bili t. i. zunanji argumenti oz. zunanja sredstva prepričevanja. In zakaj zunanji? Zato, ker so vsakomur na razpolago: zakoni, sporazumi, govorice, ponekod boste našli tudi, pravzaprav ne ponekod, zelo klasičen del navedkov, kaj spada med zunanje argumente, so pričevanja, pridobljena z mučenjem. Ampak, to je, seveda, zgodovinski nasledek, ki si ga danes težko privoščimo. Pa kakor koli že: poznamo tri sredstva prepričevanja. Po Aristotelu so to: logos, etos in patos. Beseda *logos* vam je, če drugega ne, vsaj znana in v stari grščini pomeni množico stvari: od misli, razuma, vzroka pa tja do besede in govora. V retoriki pa pomeni *racionalni* način prepričevanja, prepričevanje, kjer uporabljate, poenostavljeno rečeno, razum. Iz česar bi, seveda, posledično lahko sledilo, da pri etosu in patosu razuma ne uporabljate. Boste pa

videli, da je situacija precej drugačna. Namreč, kaj sploh je etos? Na kratko, *etos* je prepričevanje z *avtoriteto*. Je podoba, ki si jo retorik oz. govorec ustvari z *govorjenjem in s svojim nastopom*, s preprostim namenom, da bi publiko pridobil na svojo stran, kar seveda, povedano z drugimi besedami, pomeni, da ni nujno, da publiki kaže svojo pravo podobo. Ampak lahko kaže podobo, za katero meni, da je potrebna, da bi mu publika sledilo oz. verjela njegovim argumentom. In če to še ni dovolj, imam na razpolago *patos*. Za vsako publiko zelo racionalni argumenti pač niso primerni, ker jih preprosto ne bi razumeli. In retorik si tukaj lahko pomaga z igranjem na *emocionalne strune* svojih poslušalcev. In če je tako, potem pač težko rečemo, da etos in patos nista racionalna načina prepričevanja, saj smo se zanj odločili prav zato, ker smo po premisleku ugotovili, da povsem racionalni načini prepričevanja za določeno publiko ne bodo uspešni. Vendar pa se v tem predavanju ne bom imel časa posvečati nelogičnim, torej etičnim in patetičnim sredstvom prepričevanja, pač pa bom skušal na primeru štirih argumentativnih nizov o udeležbi na volitvah, ki sem jih že omenil, pokazati, kako retorika pravzaprav prežema celotno intelektualno zgodovino zahodnega sveta in kako so celo nekatere sodobne argumentativne teorije le preobleke starih. Zavestno ali ne.

Torej, temeljna oblika racionalnega argumentiranja v vsakdanjem življenju je *entimem*. In kaj je entimem? Je pokvečeni ali pohabljeni (ali nepopolni) silogizem. Kar pa, seveda, odpira novo vprašanje: kaj je silogizem? Je osnovna in temeljna oblika zahodnjaške racionalnosti. In bi ga v najbolj shematični obliki lahko zapisali takole:

M – P

S – M

—————

S – P

Kaj ta obrazec oz. ta formula pravzaprav pomeni? Vidite, da imate tri izraze, pardon, v resnici so izrazi tukaj zaznamovani s posameznimi črkami, imate predikatni termin (P), ki se nahaja v predikatu sklepa, subjektni termin (S), ki se nahaja v subjektu sklepa, in pa termin, ki je označen z M, kar pomeni medium, vmesni termin. To je namreč termin, ki služi kot posrednik med subjektivnim in predikatnim terminom in ga, potem ko uspešno posreduje med S in P, v sklepu ni več. Potem imate tukaj višjo premiso (M – P), ki je ponavadi kaka zelo splošna trditev. Spodnja premisa, druga, takoj nad črtkano črto (S – M), je konkretna premisa, ki nekako postavlja

situacijo, o kateri je treba prepričati oz. argumentirati, v kontekst, ki ga zaznamuje oz. prikazuje zgornja, splošnejša premisa. In iz tega izpeljemo potem sklep. Kot je rekel že Aristotel: »Nič ni novega na svetu, vse novo izhaja iz starega in že slišane.« In tako je tudi s silogističnim sklepom, ki je pravzaprav le eksplikacija tistega, kar povesta že obe premisi.

No, to je bila abstraktna oblika, verjetno pa boste vsi prepoznali tole konkretno obliko, ki so vam jo, če ne drugje, *ad nauseam* ponujali v srednji šoli, kot primer vzorčnega logičnega sklepanja:

Vsi ljudje so smrtni.
Sokrat je človek.

Sokrat je smrten.

Težava je samo v tem, da to ni pravilno sklepanje! Aristotel česa podobnega ne bi nikoli napisal, ker se je ukvarjal s kategoričnimi silogizmi. Kategorični silogizmi pa se ukvarjajo s *kategorijami stvari*, ne pa s *posameznimi stvarmi*. Če bi torej hoteli zgornji silogizem prikazati v pravi obliki, bi ga morali zapisati takole:

Vsi ljudje so smrtni.
Vsi, ki so Sokrat, so ljudje.

Vsi, ki so Sokrat, so smrtni.

Morate priznati, da je takšno umovanje prilično neprimerno, predvsem pa nepraktično, za vsakdanje sporazumevanje in za vsakdanje sklepanje. Zato sam raje uporabljam, vsaj na predavanjih, primer iz zoologije, ki se glasi takole:

Vse kurokare so leptitie.
Vsi glukolati so kurokare.

Vsi glukolati so leptitie.

Vam je to kaj bolj razumljivo? (Sem upal, da bo vsaj kdo pokimal z glavo ...) Da ni pravilno sklepanje? Aha, ampak kateri pa je tisti moment, ki ni razumljiv? Vidite, nekaj podobnega sem čakal. Namreč, ti primeri so popolnoma izmišljeni: niti kurokare niti leptitie niti glukolati ne obstajajo! Ampak

vzorčnost in lepota tega primera sta v tem, da pokaže, da silogizma ne zanimajo konkretne bitnosti, ne zanima ga, kaj so npr. kurokare ..., ali kar koli bi si pač že izmislili, *zanima ga samo forma sklepanja*, kar pa, mislim, ta (namerno malce pretirani) primer dovolj nazorno prikazuje.

In če nas zanima samo forma sklepanja ali če uporabimo izraz, ki ga uporabljajo v formalni logiki, če nas zanima predvsem formalna resnica, ne pa materialna resnica, torej dejstvena resnica, potem si s silogizmi v vsakdanjem življenju pač ne moremo kaj dosti pomagati. Dodaten problem nastopi še s tem, kar vidite tule:

M – P	P – M	M – P	P – M
S – M	S – M	M – S	M – S
S – P	S – P	S – P	S – P

Obstajajo namreč štiri osnovne *figure* silogizma. In poleg tega obstajajo še štirje *načini*, kako te stavke med seboj povežemo: lahko jih povežemo na univerzalno-afirmativni način, partikularno-afirmativni način, univerzalno-negativni način in partikularni-negativni način. Kaj to pomeni? Nič manj kot to, da ima vsaka figura 64 *modusov*, torej skupaj 256 – vendar pa je od teh samo 24 pravih, 232 pa jih moramo zaradi relativno zapletenih in obsežnih pravil, ki jih silogistično sklepanje pozna, preprosto zavreči. Težko si predstavljam, da bi kdo sklepal na silogističen način v vsakdanjem življenju, ker bi seveda potem moral vsako izjavo z natančnim logičnim kalkulusom na novo preračunati, preden bi z gotovostjo lahko rekel, da je veljavna in resnična.

In zato si je Aristotel izmislil entimem. Izmislil verjetno ni prava beseda, ker si ga ni preprosto izmislil, pač pa je opazil, da ljudje v vsakdanjem življenju sklepajo na ta način. Aristotelova definicija entimema – ker ga je pri retoriki, glede na znanost, ki je nujna in univerzalna, zanimalo tisto, kar je verjetno – je, da sta obe premisi samo verjetni, ne pa nujni, v primerjavi s premisami v znanosti, kjer sklepanje poteka strogo po pravilih silogistike. In če sta premisi le verjetni, to pomeni, da dopuščata tudi možnosti nasprotnih sklepanj. Vendar pa se je veliko bolj »prijela« Kvintilijanova definicija. Kvintilijan je bil retorik, kompilator, napisal ni pravzaprav nič svojega, ampak kompiliral stare stvari, ki so jih dognali drugi. In Kvintilijanova definicija entimema je takšna: ena od premis, ponavadi splošnejša, lahko umanjka in jo obdržimo le v mislih. Grško *en thymo*, odtod tudi entimem. Entimem je torej nekaj, kar imamo samo v mislih. To pa je tudi dodatna ugodnost za poslušalca, saj ni postavljen pred nekaj, kar mu mi

kategorično serviramo, ampak ga tako pritegnemo v svoje sklepanje. In če bi hoteli zdaj primer s Sokratom prevesti v entimeme, bi dobili tole:

Vsi ljudje so smrtni.		Vsi ljudje so smrtni.
.....	Sokrat je človek.	Sokrat je človek.
Sokrat je smrten.	Sokrat je smrten.	

V prvem primeru manjka konkretna premisa: Sokrat je človek. V drugem primeru manjka splošna premisa: Vsi ljudje so smrtni. In v tretjem sklep: Sokrat je smrten. Entimem je tudi odličen ilustrator enega najtežje razumljivih delov retorike, pojma topos, skupno ali obče mesto. Zakaj? Zelo težko je razumeti, da lahko z aplikacijo in uporabo nečesa praznega, v našem primeru »praznega mesta«, dobimo konkretne argumente. In zato se je v zgodovini pravzaprav ta stvar tudi najbolj spreminjala. Najprej so toposi oz. topoi, če sem natančen, res prazna mesta, ki jih, glede na temo, o kateri nameravamo govoriti, zapolnimo sami. Potem pa, v srednjem veku in zlasti še v renesansi, postajajo čedalje bolj zapolnjeni. Pojavijo se zelo konkretne sentence, ki jih danes štejemo za stereotipe, klišeje, puhlice – kot je, recimo, prav naš primer Vsi ljudje so smrtni – ki ta mesta zapolnijo. Izhajati začnejo cele knjige toposov, s katerimi si lahko pomagamo pri konstrukciji govorov. In s tem, počasi, iz zapolnjenih mest dobimo obča mesta, obča, ker so tako splošno znana.

Vendar pa je meni veliko ljubša definicija, da gre za skupno mesto. Zakaj? Zato, ker je skupno meni, ki govorim, in na primer vam, ki poslušate. To je tisto mesto, na katerem se oba najdeva in prav zato lahko nadaljujeva pogovor tako ali drugače. Nekako gre za predpostavko, predpostavk pa eksplicitno ne izrekamo, ampak jih imamo za privzete.

No, in zdaj se spet lahko vrnemo na primere z volitvami:

1. Vreme je bilo lepo (argument), zato je bila udeležba na volitvah slaba (sklep).
2. Vreme je bilo slabo (argument), zato je bila udeležba na volitvah slaba (sklep).
3. Vreme je bilo lepo (argument), zato je bila udeležba na volitvah dobra (sklep).
4. Vreme je bilo slabo (argument), zato je bila udeležba na volitvah dobra (sklep).

Če te argumentativne sekvence zdaj prevedemo v entimeme, ugotovimo, da je tista splošna premisa, ki ni izrečena, v prvem primeru tale: *Če je vreme lepo, se ljudje ne udeležujejo radi volitev*. V drugem primeru je princip podoben, zamolčana je splošna premisa: *Če je vreme slabo, se ljudje ne udeležujejo radi volitev*. Vreme je bilo slabo, zato je bila udeležba na volitvah slaba. Enako velja za tretji primer: *Če je vreme lepo, se ljudje radi udeležujejo volitev*, in za četrtega: *Če je vreme slabo, se ljudje radi udeležujejo volitev*.

Kaj smo s tem dobili? Dobili smo štiri splošne trditve, ki pa si med seboj absolutno nasprotujejo. Najprej sta si v nasprotju trditvi 1 – 2 in 3 – 4, potem pa tudi, če natančno pogledate, 1 – 3 in 2 – 4. In kaj si torej s tem lahko pomagamo? S tem si, na neki splošni stopnji, ne moremo pomagati. Če bi imel na voljo več časa, bi predstavil argumentativno teorijo Stephena Toulmina, ki v takih primerih opozarja, da je utemeljitvi – te splošne trditve namreč služijo prav kot utemeljitve prehoda od argumenta k sklepu – treba najti še (dodatno) oporo. Ampak zakaj lahko s takšno utemeljitvijo sploh omogočimo prehod od argumenta k sklepu? Ker bi mi to vzelo preveč že tako skopo odmerjenega časa, si bom pomagal z griceovsko implikaturο. In kaj je zdaj spet to griceovska implikatura? To je, malce poenostavljeno povedano, ena od dveh oblik implicitne vednosti. Prva je predpostavka. To je tisto, kar smo tiho privzeli tako jaz kakor vi, da pogovor o neki temi sploh lahko začnemo in ga uspešno nadaljujemo. In ostaja v glavnem neizrečena. Implikatura je pa tisto, kar mi sami kot govorci pustimo *izveneti* oz. *dozveneti* pri poslušalcu s tem, kar smo dejansko eksplicitno rekli. In če pogledamo, kakšne bi utegnile biti implikature naših volilnih primerov, dobimo tole:

1. Če je vreme lepo, se ljudje ne udeležujejo radi volitev. (Možna implikatura: Raje počnejo kaj drugega, prijetnejšega.)
2. Če je vreme slabo, se ljudje ne udeležujejo radi volitev. (Možna implikatura: Raje počnejo kaj drugega, prijetnejšega.)
3. Če je vreme lepo, se ljudje radi udeležujejo volitev. (Možna implikatura: Poleg vsega drugega, kar počnejo, pridejo še na volišče.)
4. Če je vreme slabo, se ljudje radi udeležujejo volitev. (Možna implikatura: Ker nimajo početi kaj drugega, pridejo pač na volišče.)

Te štiri implikature pa med seboj že imajo neko skupno točko. In ta se glasi: *volitve so nekaj postranskega*. Kar je pri vsej tej stvari oz. kratki analizi zanimivo in pomembno, je to, da teh implikatur ne moremo pripisati samim volilcem, ampak tistim, ki po vsakih volitvah modrujejo

o vplivu meteorologije na volilno telo. Tistim, ki se udobno namestijo v televizijskih studijih – letos tega, na žalost, nismo bili deležni v tolikšni količini – in razpravljajo o tem, zakaj je določena stranka dobila desetinko odstotka več kot druge. Ti so tisti, ki s svojim etosom – predstavljeni so namreč kot poznavalci volilne problematike – poslušalcem in gledalcem razlagajo, zakaj so volitve potekale tako, kot so, in ne drugače. Seveda tukaj ne smemo pozabiti, da ti gledalci in poslušalci niso samo poslušalci in gledalci, ampak tudi potencialni volilci. In da se tovrstne stvari, tudi če so neizrečene in podane implicitno, kaj lahko in zelo pogosto tudi primejo: volitve so nekaj postranskega.

In če se na koncu še enkrat vrnem na začetek in se vprašam, ali pa si skušam odgovoriti na vprašanje, kakšen status je tale govor imel, bi si upal reči, da ni šlo za hvalilni govor, torej za samohvalo, ampak, upam vsaj, za hvalo retorike kot univerzalne in nujne (nujno potrebne) discipline. Danes morda še bolj kot nekdanj.

To pa je bilo tudi treba dokazati (Q. E. D.). Hvala.

Opombe

- [1] Članek je avtorizirani magnetogram nastopnega predavanja, ki ga je imel avtor ob izvolitvi v naziv redni profesor za področje retorike in argumentacije pred Senatom Univerze na Primorskem, oktobra 2004.

opazen trend izrazitega upadanja interesa za obravnavo te teme, ki narašča sorazmerno s starostjo anketiranih otrok.

Ključne besede: manjšinski jeziki, italijanščina, Comenius 2.1, odnos do učenja/poučevanja, učenci, starši

PRESENTATION OF THE VIEWS OF CHILDREN AND PARENTS FROM DIFFERENT COUNTRIES ON CERTAIN ASPECTS OF LEARNING AND TEACHING MINORITY LANGUAGES

Nives Zudič Antonič and Anja Zorman

The article presents the results of the first joint research of the Comenius 2.1 programme entitled 'Promotion of minority languages in multilingual areas with an emphasis on teacher training'. The article presents the attitude of a random sample of children from Italian-language primary schools in the bilingual area of Slovenska Istra and their parents to certain statements connected to the learning and teaching of Italian as a minority language. Their answers were statistically processed and individual results were also interpreted from the point of view of the answers of children and parents from other countries included in the research (Austria, Italy, Hungary). Among the most important findings is the fact that bilingual children in Slovenska Istra attending Italian-language schools are keener to learn the language of the minority than other children included in the research, and the majority of do them do so without difficulty. Like their peers in Prekmurje and South Tyrol, they use the minority language frequently and in a variety of communication situations, whereas in the case of the other children it is demonstrated that the use of the minority language is less common and for the most part limited to a specific area of linguistic contact. Discussion of the topic of minority languages is among the least popular topics in all groups except among Hungarian/Slovene speaking children from the Győr and Szombathely areas, where it is top of the list of favourite topics. A marked decline in interest in discussion of this topic is evident among bilingual children in Slovenska Istra, becoming more noticeable as the surveyed children get older.

Key words: minority languages, Italian, Comenius 2.1, attitude towards learning/teaching, pupils, parents

KAJ RETORIKA SPLOH JE IN ZAKAJ JO (TUDI V ŠOLI) DANES ŠE POTREBUJEMO?

Igor Ž. Žagar

Članek podaja kratek pregled nastanka in pogojev nastanka (antične) retorike, njenih osnovnih konceptov in pojmov, kanonov in načinov prepričevanja, ter razumevanja in vrednotenja retorike na Slovenskem. Ob prikazu neustreznosti formalne logike in klasične silogistike za obravnavo vsakdanjega jezika, prikaže vlogo in pomen entimema tako v retoriki kot v sodobni neformalni logiki, na primeru poročanja o meteoroloških vplivih na državnozborske volitve pa aktualnost in uporabnost retorike danes (tudi, in morda še zlasti, v šoli).

Ključne besede: retorika, argumentacija, silogistika, entimem, implikatura

WHAT ACTUALLY IS RHETORIC AND WHY DO WE STILL NEED IT TODAY (IN SCHOOL)?

Igor Ž. Žagar

The article offers a brief look at the origin and the conditions surrounding the origin of (ancient) rhetoric, its basic concepts and notions, canons and means of persuasion, and the understanding and evaluation of rhetoric in Slovenia. While demonstrating the unsustainability of formal logic and traditional syllogistics for the treatment of everyday language, it shows the role and importance of the enthymeme both in rhetoric and in modern non-formal logic, and, in the case of reporting on how the weather affects parliamentary elections, the topicality and usefulness of rhetoric today (even, and perhaps especially, in school).

Key words: rhetoric, argumentation, syllogistics, enthymeme, implicature

JEZIK PODOBE IN PODOBA JEZIKA

Ernest Ženko

Besedilo obravnava razmerje med diskurzivnim in slikovnim, ki se v drugi polovici 20. stoletja v filozofiji in teoriji izraža kot premik od jezikovnega (Rorty) k slikovnemu obratu (Mitchell), na izkustveni ravni pa se kaže kot primat sveta negibnih in gibljivih podob. V 30. letih preteklega stoletja je vsestranski umetnik in pedagog László Moholy-Nagy zapisal, da bodo v prihodnosti nepismeni tisti, ki ne bodo znali fotografirati. Vse kaže, da je prihodnost, ki jo je imel v mislih, že del našega časa, nenavadno ob tem pa je, da se na ravni vsakdanjega življenja tega procesa očitno že zavedamo, saj podobam pripisujemo izjemno vlogo in moč, v okviru izobraževanja pa žal še ne, kar pokaže že preprost pogled na učni načrt za osnovne in srednje šole, ko je npr. v zadnjem razredu devetletke za jezike na voljo skoraj desetkrat toliko ur kot za likovno vzgojo. Avtor ob tem ugotavlja, da so pogledi nekaterih pedagogov, ki trdijo, da je danes vseprisotnost podobe že ogrozila jezik, literaturo in branje, pretirani in tudi neustrezni, ker v imenu zaščite jezika prisegajo na zgolj enostransko vzgojo in izobraževanje, ki ne omogoča razumevanja in interpretacije podob. Na ta način ne omogočajo uravnotežene vzgoje in izobraževanja novih generacij, temveč jih silijo zgolj v nove, sodobnejše oblike nepismenosti.

Ključne besede: diskurzivno, slikovno, (ne)pismenost, izobraževanje

THE LANGUAGE OF IMAGE AND THE IMAGE OF LANGUAGE

Ernest Ženko

The article deals with the relationship between the discursive and the pictorial, which is expressed in philosophy and theory in the second half of the 20th century as a shift from the linguistic turn (Rorty) to the pictorial turn (Mitchell) but which at the empirical level appears as the primacy of the world of fixed and moving images. In the 1930s the multifaceted artist and teacher László Moholy-Nagy declared that the illiterate of the future would be 'the man who cannot take a photograph'. It appears that the future he had in mind is already part of the age we live in, although the unusual thing here is that at the level of everyday life we are clearly already aware of this process, since we attribute an extraordinary role and power to images. Unfortunately this is not the case in education,